

Червінчук А. О.

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

ЖУРНАЛІСТ В УМОВАХ ВІЙНИ: СТАТУС КОМУНІКАНТА ТА ПРОФЕСІЙНІ ОРІЄНТИРИ

У статті визначено специфіку роботи журналістів в умовах війни, зокрема підходи до репрезентації воєнних дій та демонстрації їх наслідків.

Здійснено огляд наукових досліджень, які присвячено вивченню специфіки роботи закордонних журналістів при висвітленні подій із «гарячих» точок. Також окреслено різні підходи науковців та рекомендації журналістів-практиків до репрезентації подій в умовах війни, інтерв'ювання героїв, що постраждали від цих подій.

Підкреслено, що в умовах війни журналіст повинен керуватися винятково стандартами журналістської діяльності, серйозну увагу приділяти джерельній та експертній базі. Інформація, яку подають масмедіа, повинна надати аудиторії чітке уявлення про перебіг бойових дій, але й також – можливість самостійно оцінювати події, а не сприймати уже готові інтерпретації подій. У фокусі засобів масової інформації повинні бути інтереси громадськості – забезпечити розуміння того, як розгортається конфлікт, та героїв – не нашкодити учасникам бойових дій (іншим постраждалим від війни), не завдати більшої травми.

Наголошено, що водночас необхідно враховувати обмеження, зумовлені воєнною реальністю, зокрема йдеться про відомості, що входять до військової таємниці. Передусім це стосується того, що забороняється розголошувати інформацію, що може перешкоджати роботі військовослужбовців, становити загрозу цивільному населенню та національній безпеці в цілому (розташування стратегічних об'єктів, пересування українських військ, військової техніки тощо).

Окрему увагу приділено статусу журналістів, що характеризується відстороненим спостереженням за подіями, адже в умовах війни важливо забезпечити панорамне, об'ємне, увиразнене уявлення про масштабність подій та їх наслідки.

Ключові слова: війна, статус журналіста, журналістські стандарти, професійні орієнтири, хроніка війни, емоції війни.

Постановка проблеми. Повномасштабна війна в Україні сколихнула суспільство (й світову спільноту) своїм трагізмом, вразила кількістю постраждалих та масштабністю руйнувань, розділила життя українців на «до» та «після». Ці події потребують прицільної професійної уваги журналістів як професійних комунікантів із метою фіксації перебігу дій, демонстрації фактичного досвіду безпосередніх учасників цих подій (військовослужбовців, внутрішньо переміщених осіб, мирного населення тощо). Актуалізувати події та артикулювати осмислений досвід до зацікавленої широкої аудиторії (української та світової), – складне й відповідальне професійне завдання, яке постає перед журналістами в умовах воєнного часу. Окрім цього, робота в умовах війни потребує ще більшої зосередженості та уваги до інформації, її фактчекінгу, роботи з джерелами, адже розголошення відомостей (навіть неумисне), що входять до військової таємниці, може призвести до катастрофічних наслідків. Тож специфіка роботи

журналістів в умовах повномасштабної війни є наразі маловивченою та видається нам перспективною темою для дослідницької уваги, потребує систематизації підходів, рекомендацій науковців та журналістів-практиків, а також – пошуку та аналізу журналістських матеріалів, що формують громадську думку, забезпечують різноаспектне та увиразнене уявлення про війну, водночас відповідаючи журналістським стандартам.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У закордонних наукових дослідженнях, що присвячені вивченню досвіду репрезентації воєн і воєнних конфліктів засобами масової інформації, здебільшого увагу сфокусовано на аналізі стратегій журналістської роботи. Так, дослідники (Г. Сімонс, В. Сако), які вивчали роботу закордонних журналістів у «гарячих точках», виявили, що вони, використовуючи свій потенціал та намагаючись водночас задовольнити інтереси аудиторії й редакції, вдавались до формування образів війни, військових, ворога. Як зауважив Г. Сімонс, під

час війни в Іраку американські засоби масової інформації тяжіли до демонстрації негативної сторони війни, що було не вигідно адміністрації президента та уряду (намагалися переконати фокусувати увагу на позитиві, а не негативі), зокрема забороняли репрезентувати зображення померлих солдатів, аби не завдати глибокого емоційного напруження аудиторії [18, с. 85–86].

У нашому дослідженні, в якому викладено результати системного аналізу текстів авторів-некомбатантів (на прикладі журналістських документальних збірок про війну) ми зауважили: журналісти вдаються до формування концептуалізованого, цілісного, широкого уявлення про війну. Феномен війни складний для розуміння та осмислення, а тому професійні комуніканти закладають умови для формування концепту «війна», використовуючи зрозумілі категорії «добро/зло», «герой/зрадник», «свій/чужий». Таким чином журналісти як некомбатанти концептуалізують бачення світу війни та місце людини в цій реальності, водночас досягаючи конкретних комунікаційних намірів [13, с. 122–123].

В. Сако зауважила, що журналісти завжди працювали «на сцені конфлікту» [17, с. 62], або поруч із ним. Однак у сучасному глобалізованому, оцифрованому світі змінилися способи інформування громадськості про події, зокрема зріс попит на подачу новин в контексті інфотейнменту, а тому воєнний конфлікт намагаються подати також у цих рамках. Характерним стало спрощення подачі новин про воєнні дії, і тому «зображення, отримані під час операції «Буря в пустелі», дозволили продемонструвати патріотичне «хороше», а не «погане», не дали можливості побачити складнощі у роботі військових» [17, с. 62–63].

Постановка завдання. Метою пропонованої статті є спроба з'ясувати специфіку журналістської роботи в умовах війни, розглянувши та окресливши пріоритетні рекомендації щодо діяльності професійних комунікантів та визначивши основні професійні задачі. Покладаючись на типологізацію способів репрезентації війни («емоції війни», «хроніка війни», «буденність війни» [13, с. 76–121]) маємо намір відстежити, які способи репрезентації війни журналісти використовують у своїх текстах про повномасштабну війну в Україні. Відповідно до мети дослідження було поставлено такі завдання: проаналізувати професійні рекомендації (закордонні та українські) щодо роботи в умовах війни для сучасних ЗМІ; окреслити основні професійні задачі для журналістів, вра-

ховуючи комунікаційний потенціал журналістських текстів на тему війни.

Виклад основного матеріалу. У своєму дослідженні К. Ейлдерс зазначив, що вирішальну роль у висвітленні війни відіграють стандарти, яких повинні дотримуватися журналісти. На його думку, ЗМІ повинні надати можливість громадянам політично оцінити війну (виправданість, законність та наслідки), тобто зробити «об'єктом демократичного суспільного контролю» [15, с. 647].

Окрім цього, журналіст повинен усвідомлювати відповідальність за свої дії перед суспільством, і тому, готуючи матеріал про перебіг воєнних дій, – враховувати інтереси аудиторії. Р. Вільямс із цього приводу зауважив, що медіа повинні докладати зусиль, аби репрезентувати аудиторії матеріал, який відобразить реальну ситуацію, не загрожуючи при цьому ні учасникам бойових дій, ні аудиторії [19, с. 17]. На думку Н. Говіна, журналісти у своїй роботі повинні керуватися національними інтересами, а не створювати картину подій задля задоволення комерційних інтересів власника медіахолдингу [16, с. 5–7].

Водночас у редакційних настановах ВВС визначено такі принципи роботи журналістів при висвітленні конфліктів: обов'язкове посилення на джерела (аудиторія повинна розуміти, звідки надійшла інформація); повага до людської гідності (проте не пом'якшувати реалії війни); швидка, точна та відповідальна подача інформації (повідомляти аудиторії у разі затримки інформації про певні події); уникнення лексики, що може вплинути на втрату довіри [12, с. 104–105].

Журналісти повинні працювати не для того, щоб лише активізувати громадську думку проти противника, а намагатися відобразити війну об'єктивно. У цьому контексті М. Нетреба додала: «Кореспондент не повинен ділити сторони, що конфліктують, на «хороших» і «поганих», щоб не спрощувати ситуації, не потрапити в пастку власних почуттів і не стати об'єктом маніпулювання з боку влади» [9, с. 94].

Також професійним комунікантам варто враховувати специфіку побудови комунікації з людьми, які травмовані воєнними діями, – військовими, мирним населенням. Як доречно зауважив М. Вебстер, під час спілкування з цивільним населенням журналісти повинні бути обережними і уважними (враховувати те, що люди пережили потрясіння/отримали травми), отримуючи інформацію від цієї групи людей. Також необхідно перевірити інформацію щодо того, звідки прибула людина, «за допомогою ненав'язливих питань дізнатися,

що сталося насправді» [1, с. 11], ставити відкриті питання, а не підводити навмисно співрозмовника до певної реакції.

На наше переконання, журналіст повинен відображати реальність, а не презентувати її конструкцію, неупереджено демонструвати події й героїв цих подій. Інформація, яку подають масмедіа, повинна надати аудиторії чітке уявлення про перебіг бойових дій, але й також – можливість самостійно оцінювати події, а не сприймати уже готові інтерпретації подій. У фокусі засобів масової інформації повинні бути інтереси громадськості – забезпечити розуміння того, як розгортається конфлікт, та героїв – не нашкодити учасникам бойових дій (іншим постраждалим від війни), не завдати більшої травми. Враховуючи рекомендації щодо журналістської діяльності в умовах війни, що вимагають точного, неупередженого та об'єктивного висвітлення перебігу дій, ми вважаємо, що позиція журналіста повинна відповідати відстороненому спостереженню за подіями [13, 62].

Враховуючи статус журналістів в умовах війни та комунікаційний потенціал текстів ЗМІ, що формують громадську думку та уявлення про цю війну, ми б визначили пріоритетні професійні орієнтири журналістів таким чином:

Репрезентація подій та роз'яснення воєнного контексту. Досвід висвітлення війни на Донбасі з 2014 р. продемонстрував журналістам, що в сучасних умовах надважливо не просто рухатися в ритмі інформаційних потоків, а – прогнозувати, передбачати небезпеку, розвивати вміння поводитися в екстремальних умовах та оволодівати навичками висвітлення воєнних дій, тобто бути готовим до будь-яких викликів сучасного світу «тут і зараз». Тому з початком повномасштабної війни в Україні журналісти, маючи досвід висвітлення воєнних дій, діяли більш професійно й відповідно до рекомендацій. Аби уникнути формування альтернативних інформаційних потоків центральні телеканали об'єднали зусилля – у телемарафоні «Єдині новини». Тобто журналісти цих телеканалів поставили перед собою завдання не тільки інформувати, але й роз'яснювати ситуацію громадянам, тому опиралися передусім на офіційні джерела та фахові коментарі експертів.

Журналісти «Радіо Свобода», які репрезентували війну в Україні починаючи з 24 лютого 2022 року, передусім фокусувалися на перебігу подій («хроніка війни»), тобто демонструвати факти, здебільшого отримані від офіційних джерел інформації чи зафіксовані особисто з місця

подій. Особливої уваги потребувало й висвітлення наслідків війни, тобто аналітичне осмислення масштабу руйнувань, а також репрезентування емоційного досвіду конкретних людей, що постраждали від цих подій («емоції війни»). Власне журналісти намагалися повноцінно виконати свій професійний обов'язок – забезпечити панорамне уявлення про перебіг подій (водночас не забуваючи про заборону розповсюдження відомостей, що становлять військову таємницю, – інформація про розташування стратегічних об'єктів, пересування українських військ, військової техніки тощо).

Фіксація та репрезентація воєнних злочинів російської армії на території України. Аудиторія (українська та світова) має чітко розуміти: хто є ворогом (російські військові), яким є цей ворог (військовими злочинцями). Окрім цього, фіксація злочинних дій російської армії на території України та репрезентація цих матеріалів сприятиме формуванню реальної картини війни, допоможе об'ємно передати (для українських громадян і тим більше для світової спільноти) масштаб подій, що відбуваються, рівень загрози та руйнувань.

Більшість матеріалів на цю тему відповідають типу «хроніка війни», адже пріоритетною задачею є забезпечити фактуальність, подієвість, передати суть ситуації з документальною точністю, водночас сукупність таких матеріалів здатна продемонструвати контекст подій, проілюструвати причини та наслідки. Прикладами матеріалів, що ми відносимо до способу репрезентації «хроніка війни» є: «Буча, Ірпінь, Бородянка, Київ: як вони виглядали на початку вторгнення і що з ними зараз» [6]; «Катівні, насильство, вбивства». Як російські військові переслідують українців в окупації [14]; «Масові поховання під Ізюмом: «кількість загиблих може у разі перевищити трагедію Бучі» [8]; «Дев'ять місяців на лінії вогню: воєнні злочини російської армії у Таврійському на Херсонщині» [4].

У цьому контексті також варто відзначити увагу журналістів до історій постраждалих від дій російських військових. Це здебільшого інтерв'ю, в яких відображено травматичний досвід героїв, які трагічність цих подій передають із суб'єктивної перспективи, відрефлексовують пережите. Тому такі журналістські тексти ми відносимо до способу репрезентації «емоції війни», що полягає у демонстрації суб'єктивного сприйняття подій, а також – відображення ескалації подій завдяки передачі емоційних переживань героїв. Прикладами таких матеріалів, що «долають» дистанцію

між героями й аудиторією завдяки емоційним переживанням є: «Коли трупів ставало багато, почали їх напалмом спалювати». Свідчення про життя в окупованому селищі на Херсонщині» [7]; Ті, хто вижив: українці з Бучі та Ірпеня згадують жорстоку російську окупацію [3]; «Російська сарана». Жителі Снігурівки про мародерство, допити й «бізнес» окупантів [5].

Підтримка міжнародної спільноти та консолідація українців у фокусі ЗМІ. Журналісти активно публікували матеріали про заяви світових лідерів щодо війни в Україні, гуманітарну та військову допомогу від міжнародних партнерів, санкційні пакети щодо РФ тощо. Суттєву увагу журналісти приділяли волонтерській діяльності, адже волонтерський рух із початком повномасштабної війни набрав неабияких обертів. Тому репрезентація таких матеріалів продемонструвала консолідованість українців, які живуть в умовах воєнної реальності, систематичної загрози від ворога, які перебувають за кордоном, але долають перешкоди, щоб спільно наблизити Україну до перемоги. Прикладами таких матеріалів є: Четверо з мільйонів. Як українці в Україні та за кордоном волонтерять задля перемоги у війні? [11]; «Навіть коли всі “втомляться від війни”, ми будемо допомагати». Історії трьох українок з діаспори, які волонтерять для України [10]; Від туризму до волонтерства. Як херсонці допомагають ЗСУ? [2]. У цих матеріалах журналісти не ставили за мету передати суть подій із документальною точністю, адже важливіше було передати мотивацію героїв, продемонструвати, як вони долають перешкоди, тож у цих текстах емоційність переважає над фактологічністю.

Відзначимо, що обидва способи репрезентації подій – «хроніка війни» та «емоції війни» – є важливими для аудиторії, адже зорієнтовані на досягнення різних комунікаційних цілей та професій-

них задач, сприяють осмисленню та розумінню цієї війни з різних ракурсів (фактологічного – для передачі бекграунду, розуміння контексту та емоційного – для співпереживання постраждалим, розуміння трагічності подій, з якими зіткнулися українці).

Висновки. Аналіз обраних для дослідження журналістських матеріалів продемонстрував, що журналісти найчастіше використовують способи репрезентації «емоції війни» та «хроніка війни» для досягнення поставлених комунікаційних цілей. Зокрема, для матеріалів, які ми відносимо до хроніки війни пріоритетним є демонстрація подієвості з фактологічною, документальною точністю, а сукупність таких матеріалів здатна забезпечити уявлення в аудиторії про причини і наслідки (контекст) подій. Матеріали, які ми відносимо до емоцій війни зосереджені на реалізації інших комунікаційних намірів – передачі трагізму війни крізь призму суб'єктивного сприймання подій, демонстрації емоційних переживань конкретних людей, що зіткнулися з війною «тут і зараз», і ці історії мають бути почутими масовою аудиторією.

Також ми визначили, що пріоритетними професійними орієнтирами журналістів в умовах війни залишаються: репрезентація подій та роз'яснення воєнного контексту; фіксація та репрезентація воєнних злочинів російської армії на території України; відстеження та репрезентація того, якою є підтримка міжнародної спільноти та консолідація українців. Перспективи дослідження полягають у системному вивченні способів репрезентації повномасштабної війни (на прикладі не тільки всеукраїнських, але й регіональних ЗМІ), виявленні того, яким чином журналісти дотримуються журналістських стандартів, чи змінилися підходи до побудови комунікації з героями, які постраждали від війни в Україні.

Список літератури:

1. Вебстер М. Україна. Висвітлення конфлікту. Київ: Інститут масової інформації, 2015. 20 с. URL: http://www.thomsonfoundation.org/media/33402/ukraine-1203bleed_ukr_preview.pdf (дата звернення: 16.11.2022).
2. Від туризму до волонтерства. Як херсонці допомагають ЗСУ? *Радіо Свобода*: веб-сайт. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/novyny-pryazovya-turyzm-khersonshchyna-volonterstvo-viyna-zsu/32083917.html> (дата звернення: 15.10.2022).
3. Гром А. Ті, хто вижив: українці з Бучі та Ірпеня згадують жорстоку російську окупацію. *Радіо Свобода*: веб-сайт. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/ukrayina-bucha-irpin-ti-khto-vyzhyv-foto/31962583.html> (дата звернення: 28.07.2022).
4. Євчин Д. Дев'ять місяців на лінії вогню: воєнні злочини російської армії у Таврійському на Херсонщині. *Радіо Свобода*: веб-сайт. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/voyenni-zlochyny-tavriysk%D0%B5-khersonshchyn%D0%B0-viyna/32190443.html> (дата звернення: 24.12.2022).

5. Євчин Д. «Російська сарана». Жителі Снігурівки про мародерство, допити й «бізнес» окупантів. *Радіо Свобода*: веб-сайт. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/maroderstvo-dopyty-snihurivka-okupanty-obstrily-ocheyvdtzi/32177841.html> (дата звернення: 17.12.2022).
6. Забаштанська Т. Буча, Ірпінь, Бородянка, Київ: як вони виглядали на початку вторгнення і що з ними зараз. *Радіо Свобода*. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/kyiv-ta-kyivschchyna-viyna/32026319.html> (дата звернення: 20.10.2022).
7. «Коли трупів ставало багато, почали їх напалмом спалювати». Свідчення про життя в окупованому селищі на Херсонщині. *Радіо Свобода*. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/novyny-pryazovya-vysokopil-lya-okupatsiya-armiya-rosiyi/31893483.html> (дата звернення: 12.06.2022).
8. «Масові поховання під Ізюмом: «кількість загиблих може у рази перевищити трагедію Бучі». *Радіо Свобода*: веб-сайт. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/masovi-pokhovannya-pid-izyumom-obstril-kher-sona/32037554.html> (дата звернення: 16.09.2022).
9. Нетреба М. Робота журналіста в екстремальних ситуаціях. *Держава та регіони. Серія: Соціально-комунікації*. 2016. № 1. С. 93–97. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/drsk_2016_1_19 (дата звернення: 15.11.2022).
10. Рацібарська Ю. «Навіть коли всі «втомляться від війни», ми будемо допомагати». Історії трьох українок з діаспори, які волонтерять для України. *Радіо Свобода*: веб-сайт. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/istoriyi-trokh-ukrayinok-%D0%BC-z-diaspory-yaki-volonteryat-dlya-ukrayiny/31802128.html> (дата звернення: 14.04.2022).
11. Рацібарська Ю. Четверо з мільйонів. Як українці в Україні та за кордоном волонтерять задля перемоги у війні? *Радіо Свобода*: веб-сайт. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/31760127.html> (дата звернення: 19.03.2022).
12. Томпсон М. Редакційні настанови Бі-Бі-Сі. URL: http://journalib.univ.kiev.ua/BBC_Guidelines_Ukr.pdf (дата звернення: 18.11.2022).
13. Червінчук А. Феномен війни в інформаційному просторі України 2015–2018 рр. (за матеріалами воєнної документалістики): Монографія. Одеса: Видавець С. Л. Назарчук, 2021. 252 с.
14. Янковський О. «Катівні, насильство, вбивства». Як російські військові переслідують українців в окупації. *Радіо Свобода*: веб-сайт. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/novyny-pryazovya-kativni-nasylyia-zhvaltuvannya-risiya-okupatsiya/32092022.html> (дата звернення: 20.10.2022).
15. Eilders C. Media under fire: fact and fiction in conditions of war. *International review of the Red Cross*. 2005. Vol. 87. No. 860. P. 639–648. URL: <http://www.corteidh.or.cr/tablas/a21917.pdf> (accessed: 25.11.2022).
16. Gowing N. Media Coverage: Help or Hindrance in Conflict Prevention. New York: Carnegie Commission on Preventing Deadly Conflict. 1997. URL: https://production-carnegie.s3.amazonaws.com/filer_public/78/82/78825ad8-9e6e-4898-b4f3-2f721d197115/ccny_report_1997_media.pdf (accessed: 10.11.2022).
17. Sacco V. Using social media in the news reportage of War & Conflict: Opportunities and Challenges. *The Journal of Media Innovations*. 2015. Vol. 2.1. P. 59–76. URL: <https://journals.uio.no/TJMI/article/view/898/1174> (accessed: 12.11.2022).
18. Simons G. Mass Media and the battle for public opinion in the Global War on terror: Violence and legitimacy in Iraq. *Perceptions*. 2008. Vol. XIII (spring-summer). P. 79-91. URL: <http://sam.gov.tr/wp-content/uploads/2012/01/Greg-Simons.pdf> (accessed: 12.11.2022).
19. Williams R. The truth, the whole truth or nothing: a media strategy for the military in the information age. *Canadian military journal*. 2002. Vol. 3. No. 3. P. 11–20. URL: http://media.leeds.ac.uk/papers/pmt/exhibits/645/v3n3_pol2_e.pdf (accessed: 12.11.2022).

Chervinchuk A. O. JOURNALIST AT WAR: COMMUNICATORS' STATUS AND PROFESSIONAL GUIDELINES

The article defines the specifics of journalists' work in war conditions, including approaches to the representation of military operations and the demonstration of their consequences.

A review of scientific research devoted to the study of the specifics of the work of foreign journalists when covering events from «hot» spots was carried out. Different approaches of scientists and recommendations of journalist-practitioners to the representation of events in the conditions of war, interviewing heroes affected by these events are also outlined.

It is emphasized that in the conditions of war, a journalist must be guided exclusively by the standards of journalistic activity, pay serious attention to the source and expert base. The information provided by the mass media should give the audience a clear idea of the course of hostilities, but also the opportunity to independently evaluate the events, and not to accept ready-made interpretations of the events. The focus

of the mass media should be the interests of the public – to ensure understanding of how the conflict unfolds, and the heroes – not to harm the combatants (other victims of the war), not to cause more trauma.

It is emphasized that at the same time it is necessary to take into account the limitations, in particular, it is about information that is included in the military secret. First of all, this applies to the fact that it is forbidden to disclose information that could interfere with the work of military personnel, pose a threat to the civilian population and national security as a whole (location of strategic objects, movement of Ukrainian troops, military equipment etc.).

Particular attention is paid to the status of journalists, which is characterized by detached observation of events, because in the conditions of war it is important to provide a panoramic, voluminous, clear idea of the scale of events and their consequences.

Key words: *war, journalists' status, journalistic standards, professional guidelines, chronicles of war, emotions of war.*